

УДК 94(477)«1941/1945»

О. О. ЗАХАРЧЕНКО

м. Миколаїв

«ГРЕЙГОВСЬКИЙ ПРОРИВ» ПІВДЕННОГО ФРОНТУ І НАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГВАРДІЇ

У статті досліджуються бойові дії частин і з'єднань Південного фронту під час прориву радянських військ із оточення в районі Миколаєва у серпні 1941 року. «Грейговський прорив» став першим вдалим виходом із оточення великого угруповання військ Червоної армії від трагічного початку війни.

Ключові слова: оборона, відступ, оточення, полон, прорив.

В героїчний літопис війни з нацизмом навіки вписано подвиг бійців і командирів 96-ї гірнотрілецької дивізії, відомий як «Грейговський прорив» Південного фронту, здійснений у серпні 1941 року на миколаївській землі.

Автор статті спробує дослідити бойові дії частин і з'єднань радянських військ по виходу із оточення головних сил Південного фронту в ході оборонних боїв Червоної армії на початку війни з нацистською Німеччиною.

На жаль, радянська і сучасна українська історіографія залишили поза увагою цей героїчний епізод війни, який призвів до першого від катастрофічного початку бойових дій Червоної армії з вермахтом і військами союзників рейху вдалого прориву великого угруповання частин і з'єднань Південного фронту із Миколаївського «котла». Але Верховне командування збройних сил Радянського Союзу проігнорувало і не довело до відома радянських військ успішний досвід «Грейговського прориву», що призвело до загибелі і полону мільйонів бійців і командирів Червоної армії у початковий період війни з нацистською Німеччиною. Про цю «забуту» сторінку радянсько-німецького військового протистояння у грізному сорок першому році і підмова.

Наприкінці липня 1941 року ситуація на південній ділянці радянсько-німецького фронту різко погіршилася. Головного удару німецька група армій «Південь» завдала у стик між Південно-Західним (командувач генерал-полковник М. П. Кирпонос) та Південним (командувач генерал-армії І. В. Тюленев) фронтами. На початку серпня в районі Умані ворог оточив і знищив дві радянські армії Південного фронту – 6-у і 12-у. В полон пот-

рапило 103 тисячі червоноармійців і командирів, в тому числі й обидва командарми – генерали І. М. Музиченко і П. Г. Понеделін. Сталінський режим відреагував на це грізним Наказом № 270 Ставки ВГК (Верховного Головнокомандування) від 16 серпня 1941 року, оголосивши усіх без винятку військовополонених зрадниками і дезертирами [11, 46–47]. 26 серпня Сталін зобов'язав командирів і комісарів разом з особливими відділами скласти поіменні списки всіх тих, хто здався в полон ворогу та членів їхніх сімей. Фактично, ці матеріали стали списками на розстріл військовослужбовців, які потрапили в полон, та заслання й обмеження прав членів їхніх сімей [5, 153–154].

В результаті розгрому радянських військ в Уманському «котлі» на фронті від Кіровограда до Первомайська утворився величезний, нічим не прикритий розрив в який миттєво увірвалась 1-а танкова група генерал-полковника Е. фон Клейста. Командувач групи армій «Південь» генерал-фельдмаршал Г. фон Рундштедт наказав танкістам Клейста прорватись якомога далі в тил 18-ї (генерал-лейтенант А. К. Смирнов) та 9-ї (генерал-полковник Я. Т. Черевиченко) арміям Південного фронту. Німецькі танки повинні усього за кілька днів здійснити глибокий і спустошливий рейд у межиріччі Південного Бугу та Інгульця, перерізати шляхи відступу радянським з'єднанням на схід, вийти до Кривого Рога, захопити переправи біля Миколаєва і Херсона, й притиснувши війська Південного фронту до Чорного моря і Дніпра змусити їх здатися у полон.

Знищивши радянські війська на Правобережжі, нацисти планували повністю зірвати вже розпочату евакуацію і загарбати цілими і

незайманими промислові об'єкти і аграрно-сировинні ресурси Півдня, Подніпров'я, Лівобережжя і Донбасу, для захисту яких у Червоної армії за Дніпром зовсім не було військ.

З північного заходу наступ підтримувала 17-а німецька армія, а з заходу почали наступальні дії 11-а німецька і 3-а румунська армії. Крім німецько-румунських військ в оточенні Південного фронту на території Миколаївщини брали активну участь також 8-й угорський корпус та щойно прибула з Італії дивізія «Посубію». Командуючий фронтом генерал Тюленев пізніше писав про ці дні: «Наші війська вели тяжкі бої перевернутим фронтом, відбиваючи атаки ворога не тільки з заходу, а й з північного сходу» [4, 21]. Щоб не допустити оточення головних сил фронту, Ставка ВГК наказала відвести їх на лінію Чигирин – Кіровоград – Дністровський лиман. 4 серпня 1941 року штаб Південного фронту перемістився із Вознесенська до Миколаєва [9,11]. Над військами Південного фронту нависла смертельна небезпека.

Вихід ослаблених безперервними боями 18-ї і 9-ї армій із влаштованої ворогом пастки здійснювався в дуже складній ситуації. З заходу і півночі їх тіснили і переслідували німецькі, румунські, угорські та італійські піхотні і кавалерійські частини, а на шляхах відступу активно діяли мобільні з'єднання танкової групи Клейста і елітної есесівської моторизованої дивізії, особистої охорони вождя – «Лейбштандарт Адольф Гітлер» під командуванням улюбленця фюрера обергрупенфюрера СС Йозефа Дітріха [6, 156]. В донесенні Сталіну наприкінці липня 1941 року комфронта Тюленев писав, що 18-а і 9-а армії «за чисельністю активних бійців у дійсності трохи більше дивізії. В частинах зовсім відсутні танки. Поповнення матеріальною частиною з початку війни у війська Південного фронту взагалі не поступало» [10, 474].

Вирішальним для усього Південного фронту і міста Миколаєва зокрема, став день 13 серпня 1941 року, коли німецько-румунські війська, обійшовши з півночі Одесу, вийшли на узбережжя Чорного моря в районі Сичавки між Очаковом і Одесою. Того ж дня наступаючі в авангарді 1-ї танкової групи Клейста 16-а танкова дивізія генерал-майора Г. Хубе і есе-

сівська моторизована дивізія «Лейбштандарт Адольф Гітлер» Й. Дітріха захопили Грейгове, Христофорівку і Лоцкіно, відрізавши шлях відступу радянським арміям на схід. Німецькі танкісти намагалися з ходу увірватися до Миколаєва, але їх атаку біля Полігону відбила батарея зенітних гармат 122-го артилерійського морського полку. Командування фронтом зрозуміло, що війська 18-ї, 9-ї армій і місто опинились в оточенні [7, 52].

На терміново скликаній нараді Південного фронту генерал-лейтенант Смирнов запропонував негайно організувати прорив із «котла» вночі у двох напрямках: на Грейгове (18-та армія) та Киселівку (9-а армія), з подальшим виходом до Снігурівки і до дніпровських переправ [2, 4]. На прорив готувались піти: 96-а гірнотрілецька дивізія 18-ї армії під командуванням полковника І. М. Шепетова і 48-й стрілецький корпус 9-ї армії, яким командував генерал-майор Р. Я. Малиновський. Діяти треба було негайно, поки ворог не розпочав ліквідацію «котла».

Штаб 18-ї армії з 11 по 15 серпня знаходився спочатку в с. Себине Новоодеського, а потім в с. Пересадівка Жовтневого районів Миколаївщини. Саме тут розроблявся план виходу із оточення радянських військ. У нічний штурм на Грейгове рушила найбільш боєздатна, надійна і неодноразово перевірена у боях з фашистами 96-а гірнотрілецька дивізія полковника І. М. Шепетова – грамотного, рішучого і хороброго командира, яких так бракувало Червоної армії на початку війни з Німеччиною та її союзниками.

Іван Михайлович Шепетов народився 11 липня 1902 року в с. Кам'янське (нині м. Дніпродзержинськ Дніпропетровської області). Українець. В Червоній армії з 1918 року, учасник Громадянської війни. Здобув ґрунтовну військову освіту, закінчивши Полтавську піхотну (1921 р), Єлисаветградську кавалерійську школи (1924 р.), Воєнно-політичні курси (1927 р.) і Військову академію імені М. В. Фрунзе (1934 р.). У березні 1941 року полковника Шепетова призначили командиром 96-ї гірнотрілецької дивізії, яка дислокувалась в Чернівецькій області. Її сформували переважно з українців, уродженців Поділля.

Іван Михайлович Шепетов

На початку війни з Німеччиною дивізія увійшла до складу 18-ї армії Південного фронту. Літо 1941 року для радянських військ перетворилося на суцільну низку оборонних боїв, які супроводжувалися нескінченними відступами і оточеннями. 27 липня 1941 року 18-а армія з важкими боями відійшла за річку Південний Буг. Бійці полковника Шепетова вдало діяли на Буковині, під Голованевськом і Первомайськом, не давали вермахту змоги оточити радянські війська на річках Синюха і Південний Буг, змусили Клейста відмовитись від наступу німецьких танкових колон на Одесу [2, 6].

Захищаючи Миколаїв від безперервних атак ворога, війська Шепетова з 10 по 13 серпня стійко тримались на Новоодеському рубежі оборони, який впродовж місяця зводили тисячі миколаївців і жителів області. Коли кільце оточення замкнулося північніше Миколаєва, саме на цю дивізію та її командира, як головного рятівника, повністю поклались комфронта Тюленев і командарм Смирнов. Але усі полки дивізії знаходились ще біля Нової Одеси на р. Південний Буг. Шепетов розумів, що не гаючи часу необхідно швидко перекинути війська з Новоодеського рубежу оборони на південний схід в район

с. Пересадівки і при цьому продовжувати стримувати ворога на попередніх позиціях. Для цього в ар'єргарді дивізії Шепетов залишив 155-й гірнотрілецький полк підполковника І. І. Рамільцева з наказом триматися на рубежі до останньої можливості, поки із «кільця» не вийдуть основні сили Південного фронту. Ставлячи бойове завдання Рамільцеву, командарм Смирнов сказав: «Ваші солдати зуміють вистояти і там де іншим не під силу» [4, 44].

Увесь день і вечір 14 серпня 1941 року дивізійна розвідка ретельно виявляла німецьке угруповання на ділянці прориву, встановлювала дислокацію артилерійських і мінометних батарей супротивника. Отримавши безцінні розвіддані, Шепетов розробив детальний план операції по виходу з оточення. Він вирішив головний удар завдати по залізничній станції Грейгове, розбити виявлений там німецький штаб, зосередивши усі свої війська на вузькій ділянці фронту. Успіх залежав від несподіваності і раптовості, рішучості і узгодженості дій атакуючих частин. Штурм ворожих позицій почався о третій годині ночі 15 серпня. На вістрі прориву дивізії наступав саперний батальйон капітана О. П. Гамзи, основне завдання якого полягало у швидкому розмінуванні і розчищенні шляху атакуючим військам. Полкова артилерія, рухаючись у піхотних порядках, миттєво подавляла вогневі позиції ворога. Оволодівши стрімким кидком Грейгове, бійці прорвали внутрішнє кільце оточення і не даючи змоги супротивнику оговтатися, одразу розірвали і його зовнішнє кільце біля залізничної станції Засілля, яка знаходилась між Миколаєвом і Снігурівкою.

Вирвавшись із «котла» Шепетов дав коротку радіограму Смирнову: «Семафор відкрито!». У нічному бою за станцію Засілля наші воїни розбили підрозділи мотодивізії СС «Лейбштандарт Адольф Гітлер». Ними підбито 4 німецькі танки, захоплено 150 вантажівок з майном і боєприпасами, 6 протитанкових і 2 зенітні гармати. Наступ виявився настільки несподіваним і вдалим, що переважаючі сили ворога в паніці відступили. 96-а дивізія розбила німецькі війська, знищила понад 500 солдат і офіцерів вермахту і військ

СС, захопила і не давала ворогу закрити «коридор», через який вийшли з оточення головні сили 18-ї армії [7, 52]. Це перший від трагічного початку війни вдалий прорив із оточення великого угруповання наших військ, який увійшов в історію як «Грейговський прорив».

За цей подвиг полковнику (з 12 жовтня генерал-майору) І. М. Шепетову Указом Президії Верховної Ради СРСР від 9 листопада 1941 року присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. Прикриваючи вихід 18-ї армії біля села Новомихайлівка Жовтневого району в боях з угорськими військами смертю хоробрих поліг увесь 155-й полк [4, 39–41]. На станції Грейгове загинуло чимало бійців і командирів, серед них і капітан Гамза. Сам Шепетов отримав поранення, але залишився в строю і продовжував керувати нічним проривом. Після триденних кровопролитних боїв дивізія Шепетова організовано відійшла за р. Інгулець, прикриваючи собою війська Південного фронту від неминучого розгрому і полону.

Жодного пораненого на полі бою не залишив легендарний комдив, евакуювавши в тил понад 400 поранених бійців. Але далеко не усім воїнам вдалося вирватися з ворожої пастки. Біля десяти тисяч червоноармійців і командирів, серед яких тяжкопоранений підполковник Рамільцев, потрапили у німецький полон – за колючій дрот, до першого на миколаївській землі концтабору у с. Грейгове. Розгніваний виходом радянських військ з оточення і розгромом елітних есесівських частин, командир «Лейбштандарту Адольф Гітлер» вимістив усю свою «арійську» лють і злобу на беззахисних полонених. Зепп Дітріх наказав есесівським головорізам гітлерівської «лейб-гвардії» розстріляти у протитанковому рові біля станції Грейгове понад чотири тисячі радянських бранців [6, 157]. За одного убитого «арійця» «гладіатор Гітлера» погнав на смерть десять «унтерменшів» (недолюdekів), як презирливо називали слов'ян представники «панівної» раси. За цей військовий злочин Й. Дітріх так і не отримав вищої міри покарання. В часи «холодної війни» західна феміда значно «пом'яшила» своє ставлення до нацистських злочинців. 21 жовтня

1955 року, після десяти років напівсанаторного «ув'язнення» в тюрмі Ландсберг, в якій свого часу перебував Адольф Гітлер, його звільнили і відпустили на волю. ФРН стала членом НАТО, до її збройних сил (бундесверу) залучили чимало колишніх вояків вермахту і військ СС, а про скоєнні ними в період світової війни злочини перестали згадувати. 21 квітня 1966 року Дітріх помер від інфаркту [6, 312].

Блискуче спланований і здійснений Шепетовим «Грейговський прорив» став унікальним у військовому мистецтві. Успіх операції по виходу із німецького «кессельшлахту» (по нім. «котел») передбачав: проведення ретельної розвідки з метою виявлення угруповання, вогневих засобів супротивника, командних пунктів, штабів і найслабшої ділянки в його обороні; концентрація великих сил під єдиним командуванням на вузькій ділянці у місці прориву; здійснення атаки у нічний час і без артилерійської підготовки; не зволікання з ударом, поки ворог не встиг підтягнути резерви, розгорнути бойові порядки і наглухо замкнути кільце, утворивши міцний внутрішній і зовнішній фронти оточених частин. Але головне – успіх прориву залежав від ініціативи, волі і рішучості командира, який повністю брав на себе всю відповідальність й не витрачав марно дорогоцінний час, покійно чекаючи відповідних вказівок і наказів вищого командування. Твердість і впевненість в управлінні військами їх командиром доповнювалась рішучістю, узгодженістю та злагодженістю дій частин і з'єднань задіяних у прориві з оточення. На жаль, повчальний досвід «Грейговського прориву» не став надбанням збройних сил, вище командування Червоної армії залишило його без уваги.

Натомість, замість швидкої концентрації під одним командуванням потужного кулака для прориву із «котла», радянські генерали навпаки, діяли безініціативно, мляво, по довгу очікуючи наказів «зверху», втрачаючи багато часу на узгодження дій і дозвіл вищого командування на відступ із зайнятих позицій, чекаючи не усного, а тільки письмового наказу [1, 185–186]. Замість негайної масованої атаки у вузькому місці прориву військам наказували діяти самотійно, розпорошено,

дрібними групами, без єдиного центру управління й задалегідь розробленого плану дій, скоординованості і скоординованості ударів частин і з'єднань, які здебільшого діяли спонтанно, стихійно, на власний розсуд.³

До того ж, чимало вищих офіцерів, рятуючись від полону, зривали з себе воїнські ознаки, переодягалися в цивільне чи солдатські однострої і головне – ганебно кидали своїх підлеглих на призволяще, наказуючи їм пробиватись з оточення самотужки і без командирів [8, 28–38]. Залишені без командування і управління величезні, ні ким не керовані маси військ, не спроможні діяти чітко і організовано, швидко втрачали боєздатність, а тому й не могли вирватись із влаштованої їм ворожої пастки. Бездарне керівництво оточеними військами на початку війни, яке здійснювали командуючі фронтами і арміями призвело до неймовірних військових катастроф літа і осені 1941 року [1, 383–387]. За німецькими даними у мінському «котлі» потрапило в полон 328 тисяч, у київському і вяземському «котлах» відповідно 665 тисяч і 663 тисячі бранців, а загалом за війну – понад п'ять мільйонів сімсот тисяч бійців і командирів Червоної армії. [11, 41]. З 19 липня по 16 листопада 1941 року на території України в полоні опинились 1 мільйон 13 тисяч червоноармійців [5, 170]. Така ж страшна доля у серпні сорок першого року очікувала й на десятки тисяч радянських воїнів Південного фронту, якби не сміливі і рішучі дії військ Шепетова і Малиновського під час прориву із Миколаївського «котла».

Успішно вирвались із пастки і воїни 9-ї армії. Головний удар по 16-й танковій дивізії Ганса Хубе, у нічному бою виходячи з оточення на Киселівку, нанесли з'єднання 48-го стрілецького корпусу генерала Малиновського. Корпус вдало діяв на вістрі наступу 9-ї армії, яка без особливих втрат в живій силі і те-

хніці також прорвалася і вийшла до дніпровських переправ, захопивши і знищивши 30 німецьких танків, 35 гармат та інші військові трофеї [2, 5]. Таким чином, головні сили 18-ї та 9-ї армій Південного фронту уникли полону, і з важкими боями відійшли на Лівобережжя до Берислава і Каховки для захисту промислового Придніпров'я і Донбасу [10, 461–462].

Так в тяжких оборонних боях за Україну зародилась українська гвардія 24 січня 1942 року 96-а стрілецька дивізія за героїзм і відвагу в боях при обороні Донбасу, Постановою Наркомату Оборони перетворена на 14-у гвардійську стрілецьку дивізію [2, 6]. Оскільки бійці Шепетова стали першою гвардійською дивізією на Південному фронті, то 24 січня 1942р. вважається днем народження української гвардії. Створена у Вінниці в переважній більшості із українців, дивізія під командуванням дніпрянина І. М. Шепетова воювала на українській землі обороняючи підгір'я Карпат, виходячи з оточення в Прибужжі та Приазов'ї, захищаючи український Донбас де й отримала 23 лютого 1942 року у м. Червоний Лиман бойовий гвардійський прапор. У 1943–1945 роках 14-а гвардійська Вінницька Червонопрапорна стрілецька дивізія визволяла Україну, з боями пройшла славний і героїчний шлях від Сталінграда до Дрездена і Праги, завершивши війну в складі 1-го Українського фронту маршала Конєва. За активну участь в боях дивізія нагороджена орденами Леніна, Червоного Прапора і Кутузова II ступеня [2, 6–7; 7, 318].

Глибоко символічно, що пройшовши горнило війни, бійці і командири, які відзначались у прориві із Миколаївського «котла», через два роки і сім місяців знову повернулися в Прибужжя і в березні 1944 року брали активну участь у визволенні корабельного краю від окупантів. Генерал – армії Родіон

³ На відміну від радянського, німецьке командування при виході з оточення завжди віддавало перевагу не діям окремих дрібних груп, а потужному таранному удару. Свідок Корсунь-Шевченківської битви письменник і фронтовий кореспондент Борис Полевой, спираючись на «компетентну думку» радянських офіцерів і генералів, назвав безумовною помилкою те, що німецьке командування вирішило пробиватися із «котла» не розрізненими групами, а двома потужними колонами на вузькій ділянці фронту. Генерал В. Штеммерман, хоч і загинув під час нічного прориву, але зумів вивести із Корсунського «котла» близько 30 тис. вояків вермахту. «І дійсно, – розмірковував Б. Полевой, – хіба не простіше було розпоршити ці маси, розтектися, розтанути в нічній темряві хуртовини, розсіятися на десятки й сотні дрібних груп, спроможних у переважній більшості без особливих ускладнень просочитися через заслони, як вода крізь сито? Часто з успіхом так робили наші великі частини, які потрапляли в оточення у перший період війни» [3, с. 144].

Якович Малиновський, командуючи 3-м Українським фронтом розгромив оточену в Приінгуллі 6-у німецьку «армію месників», яка входила до складу групи армій «А» генерал-фельдмаршала Е. фон Клейста, 14-а гвардійська Вінницька стрілецька дивізія в складі 5-ї гвардійської армії, форсувавши Південний Буг, звільняла Кривоозерський район Николаївщини, а полковник Ілля Іванович Рамільцев, якому вдалося втекти із німецького концтабору у листопаді 1941 року, будучи начальником штабу 195-ї стрілецької дивізії 37-ї армії визволяв Єланецький і Вознесенський райони області [4, 41].

Трагічно склалася подальша доля І. М. Шепетова – командира першої української гвардійської частини, якого військовий кореспондент і письменник Сергій Борзенко вважав «самою яскравою фігурою на Південному фронті у бойовому 1941 році» [2, 6]. 26 травня 1942 року важкопораним він потрапив у німецький полон під Харковом. В неволі тримався гідно і стійко, рішуче відмовився від співпраці з нацистами і власівцями, пройшов пекло концтаборів, брав участь в антифашистському підпіллі і підготовці втечі з полону, але виданий гестапівцям провокатором, 21 травня 1943 року страчений у концтаборі Флоссенбург поблизу Мюнхена. 5 вересня 1944 року контррозвідка СМЕРШ арештувала німецького агента майора Тавріна, який отримав від нацистів таємне завдання здійснити замах на Сталіна [12, 281–283]. В ході слідства, викриваючи диверсанта, спецслужби встановили, що бойові ордени і Золота Зірка Героя, якими був «нагороджений» майор не підробні, а справжні і належали загиблому в застінках гестапо І. М. Шепетову [12, 301–302; 13, 256].

В Україні і Німеччині увічнено пам'ять героя, з яким в історії Вітчизняної війни назавжди пов'язано «Грейговський прорив». Він почесний громадянин м. Дніпродзержинська. Мемо-

ріальні дошки відважному комдиву відкрито на батьківщині генерала у м. Дніпродзержинську (1967 р.), на станції Грейгове (1986 р.), у Чернівцях (1992 р.), Кіровограді (2008 р.) і Флоссенбурзі (2010 р.). В честь героя названо вулиці у Дніпродзержинську і Николаєві.

Україна пам'ятає і шанує ім'я свого першого гвардійця – генерал-майора, Героя Радянського Союзу Івана Михайловича Шепетова. Тому досвід його бойової діяльності, як і подвиги йому підлеглих бійців і командирів, буде корисно знати нинішнім захисникам Вітчизни.

Список використаних джерел

1. Исаев А. В. Котлы 41-го. История ВОВ, которую мы не знали / Алексей Исаев. — М. : Яуза, Эксмо, 2005. — 400 с.
2. Котко В. Ф. Они сражались на Николаевщине: боевой путь дивизий, защищавших и освобождавших Николаевскую область в 1941, 1944 годах / В. Ф. Котко, П. Д. Мушинский. — Николаев : РИП «Рионика», 1995. — 110 с.
3. Корсунь-Шевченковская битва. — К. : Политиздат Украины, 1975. — 304 с.
4. Кузьев В. А. Героизм и трагедия на юге Прибужья (август 1941, март 1944) / В. А. Кузьев. — Николаев : Илион, 2009. — 251 с.
5. Маринченко О. О. Демографічний вимір поразки 1941 р.: масштаби втрат РСЧА військовополоненими на території України / О. О. Маринченко // Український історичний журнал. — 2013. — № 3. — С. 151—171.
6. Мессенджер Ч. Гладіатор Гітлера / Чарльз Мессенджер. — М. : Эксмо, 2004. — 352 с.
7. Николаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941–1944 (до 60-річчя визволення області від німецько-румунських окупантів). — Николаїв : КВІТ, 2004. — 503 с.
8. Мухин Ю. И. По повестке и по призыву. Некадровые солдаты Великой Отечественной / Юрий Мухин. — М. : Яуза, Эксмо, 2005. — 352 с.
9. Пономаренко Н. В. Солдаты 41-го, Кто и как защищал Николаев / Н. В. Пономаренко. — Николаев : Издательство Ирины Гудым, 2010. — 92 с.
10. Симонов К. Сто суток войны / Константин Симонов. — Смоленск : Русич, 1999. — 576 с.
11. Смыслов О. С. Плен. Жизнь и смерть в немецких лагерях / О. С. Смыслов. — М. : Вече, 2014. — 448 с.
12. Соколов Б. В. Охота на Сталина, охота на Гитлера. Тайная борьба спецслужб / Борис Соколов. — М. : Вече, 2000. — 384 с.
13. Телицын В. Л. «СМЕРШ»: операции и исполнители / Вадим Телицын. — Смоленск : Русич, 2000. — 384 с.

О. ZAKHARCHENKO

Mykolaiv

«GREYGOVSKY BREAKTHROUGH» OF THE SOUTHERN FRONT AND THE BIRTH OF UKRAINIAN GUARDS

This article investigates the fighting units and formations of the Southern Front during the break out of the encirclement of Soviet troops in the area of Nikolaev in August 1941. «Greyhovsky breakthrough» was the first successful exit from the environment of large groups of the Red Army from the tragic beginning war.

Keywords: defense, retreat, the environment, captured, breakthrough.

А. А. ЗАХАРЧЕНКО

г. Николаев

**«ГРЕЙГОВСКИЙ ПРОРЫВ» ЮЖНОГО ФРОНТА
И РОЖДЕНИЕ УКРАИНСКОЙ ГВАРДИИ**

В статье исследуются боевые действия частей и соединений Южного фронта во время прорыва советских войск из окружения в районе Николаева в августе 1941 года. «Грейговский прорыв» стал первым удачным выходом из окружения крупной группировки войск Красной армии с трагического начала войны.

Ключевые слова: оборона, отступление, окружение, плен, прорыв.

Стаття надійшла до редколегії 01.04.2015 р.

УДК 94(477.73):341.34«1944-1949»

Н. В. КАЛКУТІНА

м. Миколаїв

**РЕЗУЛЬТАТИ ТРУДОВОГО ВИКОРИСТАННЯ
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ НА ПІВДНІ УРСР (1944–1949 рр.)**

У статті подається підсумок трудового використання військовополонених на підприємствах Півдня УРСР в повоєний період; вказано на причини невиконання виробничих норм на початковому етапі відбудови народного господарства; визначено період найбільш ефективного трудового використання спецконтингенту.

Ключові слова: військовополонені, спецконтингент, трудове використання, промисловість.

Із закінченням бойових дій на території України, пріоритетного значення набуває відновлення та введення в експлуатацію народногосподарських об'єктів. Однак, величезні масштаби відбудовчих робіт потребували відповідної кількості робочої сили, особливо провідних спеціалістів. Працездатного ж населення по Миколаївській області станом на II квартал 1944 р. налічувалося лише 135 тис., по Одеській – 275 тис. та по Запорізькій – 325 тис. чол. [1, арк. 36] Цей визначило пріоритетність концентрації саме у південному регіоні значних спецконтингентів, силами яких відновлено ряд стратегічно важливих підприємств, соціально-побутових об'єктів, шляхів сполучення.

До проблеми трудового використання військовополонених на підприємствах Півдня УРСР зверталися у своїх працях А. Чайковський [2], О. Потильчак [3], В. Сергійчук [4], О. Константинов [5], О. Юнгмайстер [6]. Проте проблема не отримала комплексного висвітлення, що вказує на необхідність подальших наукових розвідок.

Мета даної публікації – встановити рівень ефективності та доцільність використання праці військовополонених на підприємствах регіону.

Не зважаючи на те, що військовополонені чисельно переважали вільнонайманих робітників, але продуктивність їх праці, як правило, була нижчою. Якщо в III кварталі 1944 р. на заводі ім. 61 комунару питома вага військовополонених до загальної кількості робітників складала 74%, то обсяг виконаних робіт при цьому складав лише 64% [7, арк. 39].

На Одеському заводі сільгоспмашин ім. Жовтневої революції виробничі показники теж виявились сумнівними: саме військовополонені становили 70% від загальної кількості осіб, які систематично не виконували норми виробітку [8, арк. 46, 49]. Причинами такого відставання стало, зокрема, скорочення робочого дня до 6 годин в осінньо-зимовий період (робота велася лише на протязі світлового дня); гостра нестача будівельних матеріалів у госпорганів, внаслідок чого велика кількість відпрацьованих людино-